

Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika, na osnovu člana V stav 4. Aneksa 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini i člana 39. stav 1. Poslovnika o radu Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika, na sjednici održanoj od 25. do 31. januara 2005. godine donijela je

ODLUKU

I.

Historijska građevina – Katedrala (Katedrala-Crkva Srca Isusova) u Sarajevu proglašava se nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine (u daljnjem tekstu: nacionalni spomenik).

Nacionalni spomenik se nalazi na lokaciji koja obuhvata k.č. broj 1068, k.o. Sarajevo I (novi premjer), što odgovara k.č. broj 27, upisan u z.k. uložak broj XXXVI/65, k.o. Sarajevo (stari premjer), opština Stari Grad, Federacija Bosne i Hercegovine, Bosna i Hercegovina.

Na nacionalni spomenik primjenjuju se mjere zaštite utvrđene Zakonom o provođenju odluka Komisije za zaštitu nacionalnih spomenika uspostavljene prema Aneksu 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini ("Službene novine Federacije BiH" br. 2/02, 27/02 i 6/04).

II.

Vlada Federacije Bosne i Hercegovine (u daljnjem tekstu: Vlada Federacije) dužna je osigurati pravne, naučne, tehničke, administrativne i finansijske mjere za zaštitu, konzervaciju, restauraciju i prezentaciju nacionalnog spomenika.

Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika (u daljnjem tekstu: Komisija) utvrdit će tehničke uvjete i osigurati finansijska sredstva za izradu i postavljanje informacijske ploče sa osnovnim podacima o spomeniku i odluci o proglašenju dobra nacionalnim spomenikom.

III.

S ciljem trajne zaštite nacionalnog spomenika, utvrđuje se sljedeće:

I zona zaštite obuhvata prostor definiran u tački I stav 2. ove odluke. U toj zoni zaštite utvrđuju se sljedeće mjere zaštite:

- dopušteni su samo radovi na restauraciji i konzervaciji nacionalnog spomenika uz odobrenje federalnog ministarstva nadležnog za prostorno uređenje (u daljnjem tekstu: nadležno ministarstvo) i stručni nadzor nadležne službe zaštite naslijeđa na nivou Federacije Bosne i Hercegovine;

- svi radovi na zaštiti, bez obzira na njihovu vrstu i obim, moraju biti izvedeni na osnovi prethodno pribavljenog odobrenja nadležnog ministarstva.

II zona zaštite obuhvata trg ispred Katedrale i prostore ulica oko Katedrale. U toj zoni nije dopuštena nova izgradnja, povećanje spratnosti postojećih objekata, niti izmjena fasada tih objekata.

IV.

Stavljaju se van snage svi provedbeni i razvojni prostorno-planski akti koji su suprotni odredbama ove odluke.

V.

Svako a posebno nadležni organi Federacije Bosne i Hercegovine, kantona, gradske i općinske službe suzdržat će se od preduzimanja bilo kakvih postupaka koji mogu oštetiti nacionalni spomenik ili dovesti u pitanje njegovu zaštitu.

VI.

Ova odluka dostavit će se Vladi Federacije, nadležnom ministarstvu, nadležnoj službi zaštite naslijeđa na nivou Federacije Bosne i Hercegovine, općinskom organu uprave nadležnom za poslove urbanizma i katastra radi provođenja mjera utvrđenih u tač. II - V ove odluke i nadležnom općinskom sudu radi upisa u zemljišne knjige.

VII.

Sastavni dio ove odluke je obrazloženje sa pratećom dokumentacijom koje je dostupno na uvid zainteresiranim licima u prostorijama i na web-stranici Komisije (<http://www.aneks8komisija.com.ba>).

VIII.

Prema članu V stav 4. Aneksa 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, odluke Komisije su konačne.

IX.

Danom donošenja ove odluke sa Privremene liste nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine («Službeni glasnik BiH» broj 33/02, «Službeni glasnik Republike Srpske» broj 79/02, «Službene novine Federacije BiH» broj 59/02 i «Službeni glasnik Brčko Distrikta BiH» broj 4/03) briše se nacionalni spomenik upisan pod rednim brojem 504.

X.

Ova odluka stupa na snagu danom donošenja i objavit će se u «Službenom glasniku BiH».

Ovu odluku Komisija je donijela u sljedećem sastavu: Zeynep Ahunbay, Amra Hadžimuhamedović, Dubravko Lovrenović, Ljiljana Ševo i Tina Wik.

O b r a z l o Ź e n j e

I – UVOD

Na osnovu Zakona o provođenju odluka Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika, uspostavljene prema Aneksu 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, član 2., stav 1., “nacionalni spomenik” je dobro koje je Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika proglasila nacionalnim spomenikom u skladu sa čl. V i VI Aneksa 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, kao i dobra upisana na Privremenu listu nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine («Službeni glasnik BiH» broj 33/02) sve dok Komisija ne donese konačnu odluku o njihovom statusu, a za šta ne postoji vremensko ograničenje, i bez obzira na to da li je za navedeno dobro podnesen zahtjev.

Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika donijela je odluku o stavljanju Katedrale u Sarajevu na Privremenu listu nacionalnih spomenika pod rednim brojem 504.

U skladu sa odredbama Zakona, a na osnovu člana V stav 4. Aneksa 8. i člana 35. Poslovnika o radu Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika, Komisija je pristupila provođenju postupka za donošenje konačne odluke o proglašenju dobra nacionalnim spomenikom.

II – PRETHODNI POSTUPAK

U toku vođenja postupka izvršen je uvid u:

- podatke o sadašnjem stanju i namjeni dobra, uključujući opis i fotografije, podatke o oštećenjima u toku rata, podatke o intervencijama i radovima na dobru itd.,
- uvid u sadašnje stanje objekta,
- kopiju katastarskog plana,
- historijsku, arhitektonsku ili drugu dokumentarnu građu o dobru koja je data u popisu korištenja dokumentacije u okviru ove odluke.

Na osnovu uvida u prikupljenu dokumentaciju i stanje dobra utvrđeno je sljedeće:

1. Podaci o dobru

Lokacija

Katedrala se nalazi u najužoj gradskoj jezgri, u graničnoj zoni miješanja urbanih matrica izgrađenih u turskom, odnosno austrougarskom periodu.

Sjeverno od nje je veoma frekventna ulica Mula Mustafe Bašeskije. Prostor oko Katedrale definiran je trgom sa južne strane, a južno od nje, kao sastavni dio trga, nalazi se pješačka zona veoma vrijedne ambijentalne cjeline Strossmayerove ulice. Istočno i zapadno od Katedrale nalaze se vrijedni objekti izgrađeni u austrougarskom periodu, a u kontaktnoj zoni, sjeverno od Crkve, situiran je kompleks Bošnjackog instituta.

Historijski podaci

U periodu koji je neposredno prethodio izgradnji današnje Katedrale broj kršćanskog stanovništva naglo se povećavao, pa je prva briga nadbiskupa dr. Josipa Stadlera bila izgradnja dovoljno velike i reprezentativne katedrale.

Godine 1882. izgradnja katedrale bila je ponuđena Heinrichu Ferstelu, koji je iste godine u Beču izradio projekt i predložio da se izgradi crkva u romaničkom stilu. Taj projekt, međutim, bio je prevelik i suviše skup za sarajevske prilike. Ferstel je zgradu locirao na mjestu koje je u međuvremenu zaposjela vojska da bi tu izgradila svoj oficirski kasino¹, tako da je ta ideja propala.

Rješenje se tražilo na novoj lokaciji, a nadbiskup Stadler obratio se Zemaljskoj vladi i tadašnjem bosanskom ministru Kallayu za pomoć pri izgradnji ovog objekta. Ministar Kallay obratio se građevinskom nadsavjetniku Friedrichu von Schmidtu, profesoru Akademije primijenjenih umjetnosti u Beču, čiju je specijalnu školu upravo pohađao Josip pl. Vancaš². Schmidt je preporučio³ Vancaša ministru uz obećanje da će pomoći pri projektiranju tako značajnog objekta kao što je katedrala.

Ministar Kallay to je smatrao prihvatljivim, te je poslao Vancaša u Sarajevo da podnese prijedlog o gradilištu i da se istovremeno raspita o građevinskom programu u vezi sa palačom Zemaljske vlade, koju je, također, trebalo da projektira. Gradilište je odabrano 1883. godine, a tokom iste godine Vancaš je samostalno izradio projekt za crkvu koji je Schmidt pregledao i odobrio uz neznatne preinake.

Nadbiskup Josip Stadler⁴ (1843.-1918.), kao naručilac i inicijator gradnje Katedrale, i arhitekt Josip Vancaš (1859.-1937.), kao projektant, svakako su najzaslužniji za podizanje nove⁵ katedrale u Sarajevu.

¹ Na toj lokaciji bilo je malo muslimansko groblje, a austrijska vojska 1881. godine podigla je oficirsku kasinu. Danas se u njoj nalazi Dom Armije.

² Vancaš je došao u Sarajevo kao mlad ali solidno školovan i talentiran arhitekt. Vancašev učitelj Friedrich von Schmidt (1825.-1891.) dotjerao je umijeće *neopseudogotike* do zavidnog zenita, a za Vancaša se govori da je bio jedan od njegovih najboljih učenika. Nakon što je završio Visoku tehničku školu u Beču 1881. godine, Vancaš se privremeno zaposlio kod Heinricha Ferstela, poznatog graditelja Votivne crkve na Ringu, kao crtač planova za velike objekte u neopseudogotičkom stilu. U isto vrijeme radio je i u ateljeu poduzetnika Fellnera i Helmera kao crtač na projektima nekih kazališta, tako i Hrvatskog narodnog kazališta u Zagrebu. U tom ateljeu Vancaš je bio orijentiran na neorenesansni stil, što će mu kasnije osobito dobro doći u Sarajevu. Međutim, njegovo srce bilo je na strani srednjovjekovnog graditeljstva, barem u vrijeme boravka u Beču, kada je stručno sazrijevao u školi Schmidta i Ferstela. Čekajući na pravo zaposlenje, Vancaš se u oktobru 1882. upisuje na Arhitektonski odjel Akademije likovnih umjetnosti, gdje se, kod Friedricha Schmidta, posvetio studiju gotike.

³ U tom pogledu Vancaš se starom profesorom učinio kao najpodesniji kandidat: bio je ne samo dobar učenik nego je potjecao iz južnih krajeva Monarhije, najbližih Sarajevu. Tako se Vancaš sa Schmidtovom preporukom jednoga dana našao u kabinetu zajedničkog ministra finansija i ministra za Bosnu i Hercegovinu, koji ga je prihvatio i odredio da se odmah zaputi u Sarajevo kako bi se na licu mjesta obavijestio o lokaciji, veličini i izgledu objekta. Usput mu je naredio da se raspita i o građevinskom programu za palaču Zemaljske vlade na Musalli, koju je, također, trebalo uskoro graditi.

⁴ Rođen je u Slavanskom Brodu 24. januara 1843. Školovao se u rodnome gradu, zatim, u nadbiskupskom sirotištu u Požegi i Zagrebu, gdje je završio gimnaziju, i u Rimu, gdje je na Papinskom sveučilištu Gregorijani postao prvo doktor filozofije, a potom i doktor teologije. Za svećenika je zaređen 1868. godine u Rimu, nakon čega se vratio u Zagreb, gdje je postao gimnazijski profesor u sjemeništu, a kasnije i sveučilišni profesor na Katoličkome bogoslovnom fakultetu. Papa Lav XIII. 1881. godine imenovao ga je vrhbosanskim nadbiskupom obnovljenog biskupijskog sjedišta u Sarajevu. U Sarajevu je sagradio vrhbosansku prvostolnicu, bogoslovno sjemenište sa Crkvom sv. Ćirila i Metoda, kaptol i nadbiskupski dvor. U Travniku je podigao sjemenište i gimnaziju. Utemeljio je Družbu sestara služavki Maloga Isusa. Istakao se dobrotvornim radom u okviru kojeg je u Sarajevu osnovao sirotišta "Betlehem" i "Egipat" za djecu i ubožnicu za starice. Umro je u Sarajevu u 75. godini, a sahranjen je u sarajevskoj Katedrali.

⁵ *Prije ove današnje katedrale u Sarajevu je postojala još jedna, njena davna prethodnica: Katedrala svetog Petra, osnovana 1238. godine. O njenom izgledu se, zapravo, ne zna mnogo iako su dokumenti relativno brojni i pouzdani. Zna se tek da je stajala »u župi Vrhbosni, u Brdu«, kako je to zapisano u povelji kralja Bele IV iz 1244. godine. Glavni grad župe bilo je tada naselje Vrhbosna, što se nalazilo na mjestu koje se u XVI stoljeću naziva Atik-varoš, tj. »Stari grad«, a to je danas prostor između Marindvora i potoka Koševa. Lokalitet Brdo (u povelji se naziva »Burdo«) moguće je dovesti u vezu sa današnjim Debelim brdom, ali je, ipak, pitanje koji je dio Sarajeva mogao nositi to ime u srednjem vijeku. U širem prostoru Sarajevskog polja, a to je identično sa srednjovjekovnom župom Vrhbosna, ima nekoliko mjesta sa nazivom Crkvina ili Crkvište, što je karakteristično za postojanje starih crkvenih građevina.*

(Preuzeto iz knjige Đuro Basler, Katedrala u Sarajevu. Nadbiskupski ordinarijat Vrhbosanski, Sarajevo, 1989.)

Po dolasku u Sarajevo Vancaš je pregledao pogodna i raspoloživa mjesta na kojima bi se mogla izgraditi Katedrala. On se tada prvo odlučio za prostor na uglu tadašnje Ferhadije i Ćemaluše ulice, pa se s tim prijedlogom i vratio u Beč. Međutim, budući da to mjesto nije prihvatila gradska uprava, on se u septembru 1883. ponovno vraća u Sarajevo, u pratnji ministra Kallaya, koji konačno rješava to pitanje: izabran je trg koji je ubrzo potom nazvan Crkveni trg. Danas je to Trg fra Grge Martića. Mjesto je, inače, prvobitno bilo namijenjeno za gradsku tržnicu. U skladu sa prostorom i ambijentom, Vancaš je na svoju ruku načinio skicu s obzirom na to da je stari profesor u ljeto i ranu jesen bio teško bolestan.

Tako je načinjen nacrt koji je naknadno stavljen na uvid Schmidtu, a ovaj ga je odobrio sa iznimkom što je znatno snizio krovove na tornjevima. »Primijetio je samo da jednoj stolnoj crkva ne pristaje 'gizdavi izgled' i savjetovao mi je da sve izvedem u kamenu tucancu pošto je jedna crkva određena za vječnost«, sjećao se Vancaš u svom članku u »Večernjoj pošti«.

Prvobitnim planom glavni portal trebalo je da bude uvučen među tornjeve, pa je predvorje s horskom galerijom produženo do polovice prvog traveja. U baptisterij i na kor ulazilo se iz sporednih lađa. Pokraj zapadnog tornja bio je predviđen sporedni ulaz, a propovjedaonica, mnogo manja od današnje, bila je prislonjena uz treći stub. Svetište je bilo kraće, a sakristija uža. Riznica nije prelazila širinu pobočne lađe.

Tokom gradnje Stadler se morao snažno boriti da mu Zemaljska vlada dopusti da se svetište produži. On je to pravdao svečanim obredima za koje je potreban veći prostor od onoga koji je u prvobitnom planu bio naznačen. I izgradnja grobnice za nadbiskupe kasnije je bila predmet pregovaranja sa Građevinskim uredom Zemaljske vlade, jer Vancaš u svom planu nije predvidio i taj detalj.

Tokom zime 1883./84. godine u novoformiranom ateljeu Josipa Vancaša načinjeni su svi izvedbeni nacrti. Vancaš je postao samostalan preduzetnik. Katedrala je zamišljena kao građevina s prostorom koji bi primio 1.200 ljudi i vrlo jednostavnog vanjskog izgleda, »od golog kamena«, kako se i Vancaš na jednom mjestu izrazio. Na temelju tih planova bio je raspisan natječaj za gradnju na kojemu se kao najbolji ponuđač javio bečki preduzetnik Karl baron Schwarz.

Gradilište je predano preduzetniku 19. augusta 1884. godine, a 25. augusta obavljen je svečani čin⁶ početka radova, prije nego što su otpočeli zemljani radovi na izgradnji crkve. Mjesec dana kasnije, 23. septembra 1884., povjerenstvo je ustanovilo da su temelji dosta duboko iskopani, naime, kod istočnog tornja 5,70 m, kod zapadnog 6,00 m, kod pokrajnjih lađa 7,00 m (zbog nagiba terena), a za stubove između lađa iskopana su do 3 metra dubine. Dvadesetog novembra, u 9 sati, uz skromnu ceremoniju, u jednom uglu uzidan je temeljni kamen sa urezanim natpisom: A D MDCCLXXXIV 20. XI. Tokom 1885. godine zidanje je toliko napredovalo da se u septembru 1886. moglo svoditi u sve tri lađe. U martu 1887. radilo se na zapadnom tornju, a u aprilu je počelo žbukanje srednje lađe. U stom mjesecu skinute su vanjske skele oko svetišta. Građevinski radovi završeni su 9. novembra 1887. godine u onoj mjeri kako je to bilo ugovoreno s preduzetnikom Schwarzom. Naime, u unutrašnjosti zidovi su bili samo okrečeni, a prozori zatvoreni običnim staklom. Predstojao je još veliki posao u vezi sa umjetničkim opremanjem zgrade, a on je potrajao pune dvije godine.

Objekt je završen i konsekrikan 1889. godine.

2. Opis dobra

⁶ Poglavlar zemlje Ivan barun Appel prvi je udario pozlaćenom lopatom triput u zemlju, a nakon njega to isto je ponovio i nadbiskup, pa ostali prisutni.

Ulaz u crkvu nalazi se na južnoj strani, a oltar je na sjevernoj strani. Vanjska dužina Katedrale iznosi 41,90 m, širina 21,25 m, a kod svetišta 24,80 metara. Unutrašnja dužina iznosi 37,65 m, a širina 18,10 metara. Ulazna fasada naglašena je sa dva tornja čija je visina po 43,20 metara. Krovovi su im u obliku jednostavnih oštih četverostranih piramida (visine oko 13 m od vijenca tornja do križa, stranica baze piramide široka je oko 7,00 m) proširenih pri dnu. Oni zatvaraju sporedne lađe (širina traveja u bočnim lađama iznosi oko 3,00 metra) prema jugu, a srednja lađa izbija prema južnoj fasadi u punoj širini. Visoki zabat pročelja u nivou krovišta razveden je u pet arkada, četiri slijepe i jedna otvorena, u okvirima od pješčara. Pod njim je smješten veliki slijepi luk, a unutar njega je osmerolisna rozeta, izvedena od dva niza pseudogotičkih elemenata. Ispod nje je portal naglašen stubovima u profiliranom dovratniku, a u zabatu je reljef koji prikazuje Sv. Trojstvo. Na vrhu portala, dijelom ispred rozete, nalazi se kip Srca Isusova, dar preduzetnika Schwarza, izrađen u Beču od margaretskog kamena. Djelo je bečkog kipara A. Hausmanna. Reljef u timpanonu rađen je prema nacrtu A. M. Seitz, modelirao ga je Dragan Morale, kipar zagrebačke katedrale, a u kamen ga je prenio Ivan Novotny. U prizemlju zapadnog tornja smješten je baptisterij (unutrašnjih tlocrtnih gabarita 3,20 x 3,20 metara), a u istočnom tornju su stepenice kojim se izlazi na galeriju sa orguljama i prema zvonima (platforma zvonika nalazi se na koti koja je otprilike 24,70 metara iznad kote poda crkve).

Krov je bio pokriven jednostavnim crijepom tipa dabrova repa⁷. Jedan njegov dio bio je umočen u katran pa složen, tako da su na tornjevima i lađama dobiveni rombični motivi.

Širina crkve, mjerena od prostorije za sakristiju do riznice, veća je u odnosu na širine sporednih lađa (to povećanje širine sa svake strane iznosi oko 2,20 metara, dakle, ukupno 4,40 metara), čime je u tlocrtu cjelokupne građevine dobiven oblik križa, ali se on ne odražava u obujmu unutrašnjosti. Oba ova prigratka su dvoetažna, a u prostorije na spratu pristupa se izvana zavojitim stepenicama smještenim u posebnim tornjićima. Pri sjevernom završetku sljemena nalazi se tornjić od metala, zvani »sanctus«, koji doseže visinu od 33 metra.

Na ulazu u zapadnu bočnu prostoriju, sakristiju, nalazi se ukrašeni portal, manji, dakako, od onoga na pročelju, ali bogato profiliran. U njegovu timpanonu prikazana je u reljefu Pieta sa dva anđela. Nacrte je izradio A. M. Seitz, modelirao Morak, a u kamenu isklesao Novotny.

Sjeverni završetak zgrade je peterostran (dužina stranice iznosi oko 4,15 metara) i ima pet visokih prozora. Svaki od uglova pojačan je snažnim potpornjacima, kontraferima.

Do nivoa unutrašnjeg poda temelji su obloženi čvrstim bijelim krečnjakom sa Darive (lokalitet uz rijeku Miljacku u Sarajevu), zidovi su izvedeni od krečnjaka boje crveno prošaranog okera, porijeklom sa periferije Sarajeva (Hreša), a vijenci, potpornjaci, uglovi i okviri prozora, te portali napravljeni su od pješčara iz okolice Visokog.

Pod je položen keramičkim pločicama u tri tople boje: smeđoj, crvenoj i crnoj, složenim prema Vancaševom nacrtu. Prilikom obnove 1987. godine te pločice bile su ponovno položene po istom redu uz priličan napor, nakon što su u pod bile položene instalacije za centralno grijanje. Svod u glavnoj lađi visok je 13,50 m, a u sporednima 8,50 metara.

⁷ Najstariji kontinentalni tip crijepa je, zapravo, biber, čiji naziv dolazi od njemačke riječi što znači "dabar", a objašnjava se sličnošću izgleda crijepa zaobljenome završetku dabrova repa. Ujedno, to je oduvijek bio i najskuplji crijep, jer je ravan i nema utore, pa ga najviše treba prema kvadratnome metru. Osim toga, teži je i potrebna mu je zahtjevnija drvena potkonstrukcija.

Prema mišljenju nekih teoretičara, Vancaš je uzore za projektiranje Katedrale pronašao u Crkvi Notre Dame u Dijonu i Tynskoj crkvi u Pragu⁸. Čini se da su se oba Vancaševa uzora, Dijon za zgradu, a Prag za tornjeve, u Sarajevu potpuno pomirila i pored toga što su vremenski i prostorno vrlo udaljena. Notre Dame je, naime, dovršena 1240., a Tynska crkva dobila je tornjeve 1458.-1463. godine, dakle, u vrijeme kada je gotika bila već preživjeli stil.

VITRAŽI

Prozori Crkve su ukrašeni vitražima koji su rađeni prema Vancaševim nacrtima u firmi Tiroler Glasmalerei Anstalt u Innsbrucku. U crkvi se razlikuju dva tipa vitraža:

- a) vitraži na prozorima apside,
  - b) vitraži na prozorima na bočnim zidovima Crkve.
- Oba tipa vitraža završavaju polukružno.

Dimenzije vitraža na prozorima apside (pet vitraža) iznose 5,75x1,33 m. U kompozicionom pogledu ova skupina vitraža može se raščlaniti na tri zone: donju, središnju i gornju. Donja zona sadrži podatke o ktitoru vitraža, grb te porodice i predstavu nekog svetitelja. U središnjoj zoni je predstavljena glavna scena. Gornja zona završava se polukružno i ukrašena je predstavom crkve izgrađene u gotičkom stilu.

a) Glavne scene vitraža na prozorima apside Crkve u pravcu S→J:

1. U središnjoj zoni vitraža predstavljena je scena u kojoj Krist Julijani iz Lutticha saopćava svoje želje o poštovanju Presvetog oltarskog sakramenta. U donjem polju su predstavljeni likovi sv. Ladislava i sv. Romana, a između njih je grb porodice Sanguszko. U desnom i lijevom uglu nalaze se podaci o ktitoru vitraža iz kojih saznajemo da je vitraž poklonio poljski knez Roman Sanguszko.

2. U središnjoj zoni vitraža prikazana je scena Posljednje večere u kojoj dominira Kristov lik. Na Kristovo lijevo rame naslonjen je sv. Ivan. Pored njega je predstavljen sv. Petar nasuprot kojeg je sv. Jakov. U donjem polju predstavljena je sv. Ana. U desnom i lijevom uglu su podaci o ktitorima vitraža iz kojih saznajemo da su ga poklonili Ivan i Albert Schmarda.

3. Centralni vitraž prikazuje scenu Kristovog raspeća u trenutku kada se Longin sprema da mu probode rebra. Pod krstom sa desne strane kleči Marija Magdalena, a sa lijeve Bogorodica sklopljenih ruku. Pored nje je sv. Ivan. U donjoj zoni su likovi dviju žena sa krunama na glavi. U lijevom i desnom uglu su natpisi o darovatelju vitraža – dr. Milanu Amrušu.

4. U središnjoj zoni vitraža predstavljen je Isus kako sjedi na prijestolju. Pred njim kleči muškarac odjeven u narodnu nošnju. Desno od Isusa predstavljena je Bogorodica sa glavom podignutom prema Isusu. Rukama pokazuje na svoje srce. Lijevo od Isusa predstavljen je anđeo u klečećem položaju. U donjoj zoni, u centru, predstavljen je svetitelj sa cvijetom u ruci (sv. Ante?). Lijevo i desno od ovog svetitelja nalazi se natpis o darovaocu vitraža iz kojeg saznajemo da ga je Crkvi poklonio Stadler.

---

⁸ Katedrala je izvedena u eklektičkom stilu sa dominantnim gotičkim elementima (stil obnove rane gotike). Za jednostavan izgled zidova na fasadi Katedrale i dispoziciono rješenje njenog partera, odnosno prizemlja, Vancaš je bio inspiriran Crkvom Notre Dame u Dijonu, a tornjevi podsjećaju na one sa Tynske crkve u Pragu.

5. U središnjoj zoni vitraža predstavljen je Isus ispred kojega kleči sv. Margareta Alacoque sa ispruženim rukama prema njemu. Ispred nje je otvorena knjiga, a iza nje anđeo sa krstom u rukama. Desno od Isusa, također u klečećem stavu, predstavljen je anđeo sa kaležom u rukama koji prinosi Isusu. U donjoj zoni predstavljeni su likovi pape sv. Leona i sv. Pavla. Između njih je grb porodice Sapieha iz Lavova, te natpis o darovateljima – poljskim knezovima Leonom i Pavlom Sapiehom.

b) Dimenzije vitraža na prozorima na bočnim zidovima Crkve iznose 3,20x1,04m. Izrađeni su u bečkoj filijali insbruške tvornice vitraža. U svakom travaju nalaze se po dva lučno završena prozora ukrašena vitražima. Ornamentika ovih vitraža je jednostavna, rub je ukrašen crvenom trakom po kojoj vitice međusobno povezuju listiće i cvjetove. U gornjem dijelu prozora je medaljon sa likom svetitelja. U dnu prozora u traci nalazi se natpis o darovatelju vitraža (*Basler, 1989., 27-33.*).

Vitraži na prozorima na južnom zidu Crkve u pravcu I→Z:

1. Sv. Matej i sv. Bartol. Vitraž je dar sarajevskog industrijalca Augusta Brauna,
2. Sv. Toma i sv. Ivan. Vitraž je dar porodice dr. Bertholda Krasa,
3. Sv. Pavle i sv. Petar. Vitraž je darovao Vrhbosanski kaptol,
4. Sv. Ivan i sv. Ilija. Vitraž je dar sarajevskih katolika.

Vitraži na prozorima na sjevernom zidu Crkve u pravcu I→Z:

1. Sv. Šimun i sv. Tadija. Vitraž su darovala braća baruni Sedelnitzky,
2. Sv. Filip i sv. Jakov. Vitraž je dar porodice Brlić iz Slavenskog Broda,
3. Sv. Andrija i sv. Šimun. Vitraž je dar saradnika nadbiskupa Stadlera,
4. Sv. Franjo Asiški i sv. Juraj. Vitraž je dar katolika grada Mostara.

Iznad ulaznog portala, na istočnom zidu, nalazi se velika rozeta ukrašena vitražem. Promjer rozete je gotovo 5 m. Vitraž prati formu rozete tako da se mogu zamijetiti dvije cjeline. Prva cjelina počinje u centru rozete odakle se razvija osmerolatični cvijet. To polje je ukrašeno gotovo bezbojnim staklom, odnosno motiv se javlja samo oko centra u vidu stiliziranih grančica cvijeta. Druga cjelina počinje stvaranjem druge zone latica. Latice ove zone izrastaju iz središta latica prve zone. Vitraž u laticama druge zone ima trolisni završetak. Ritmičnost nastaje naizmjeničnom upotrebom plave i crvene boje podloge latica po kojoj se razvijaju trolisne grančice.

Vitraži su 1988. godine popravljani. Radove je izvodila radionica «Staklo» iz Zagreba. Tada su sa vanjske strane postavljeni dodatni prozori od neprobojnog laminiranog stakla uloženog u aluminijske okvire (*Basler, 1989., 58-59.*).

OLTARI I KAMENA PLASTIKA

U Crkvi se nalaze tri oltara, jedan glavni i dva pomoćna. Nacrte za oltare izradio je Vancaš.

Glavni oltar je posvećen Srcu Isusovom i drugim svetiteljima. Izrađen je od mermerske Grisignano. U gruboj izradi isporučila ga je tršćanska firma "Scalpelini". Raščlanjen je u sedam niša.

Srednja niša je viša od ostalih i nema prezide. Njoj se prilazi stepenicama koje se nalaze iza oltara. Nad ovom nišom, na visokom postolju, postavljena je statua Srce Isusovo. Statua je rad Franza Erlera iz Beča. Napravljena je od svijetlog kamena.

Desno od ove niše je statua sv. Josipa, do njega statua sv. Franje Asiškog, a na uglu je statua anđela.

Lijevo od srednje niše predstavljen je sv. Mihovil, do njega sv. Ilija, a na uglu oltara je statua anđela.

Ove statue modelirao je Dragan Morak u Zagrebu, a klesarske radove je izveo Ivan Novotny.

Menza oltara je od mermera Santa-Croce. Postavljena je na četiri stubića načinjena od crvenkastog tirolskog mermera. U stražnji podnožak menze uložene su ploče od svijetlocrvenog mermera (sve je načinjeno u Beču). Pozlate su izveli Voltolini i Betizza. Oltar su, uglavnom, darovali građani Zagreba, ali i mnogi drugi vjernici iz Hrvatske.

U južnoj bočnoj lađi nalazi se oltar Bezgrešnog začeca Blažene Djevice Marije. Izrađen je od kamena Grisignano. Menza počiva na dva stubića od ljubičastog serpentina, a izrađena je u Beču. Statua Bogorodice je djelo kipara Dragana Moraka. Oltar je darovao car Franjo Josip I. U vijencu uvrh predele uklesan je natpis: FRANCISCUS JOSEPHUS I IMP. ET REX CATHOLICIS BOSNIAE MDCCCLXXXVI.

Paralelno sa ovim oltarom, u sjevernoj bočnoj lađi Crkve je oltar posvećen svetoj braći Ćirilu i Metodiju. Izrađen je od kamena Grisignano. Modelirao ga je Dragan Morak, a u kamenu klesao Ivan Novotny. Oltar su darovali vjernici iz Češke, na inicijativu tadašnjeg stupskog župnika Franje Venhude.

U trećem traveju, prema južnoj bočnoj lađi Crkve, smještena je propovjedaonica. Nacrt za nju izradio je Vancaš. Na nju se uzlazi iz južne bočne lađe stepenicama do postolja sa kojeg se uskim prolazom ispod visokog kamenog baldahina prilazi na tribunu. Tornjić baldahina ukrašen je gotičkim fjalama i doseže gotovo do vrha luka između glavnog i sporednog broda Crkve. Propovjedaonica je heksagonalna s tim što se na šestoj strani nalazi otvor za prilaz. Počiva na masivnom i bogato profiliranom postolju. Svaka od pet ploča ograde nosi po jedan reljef s poprsjem: na srednjoj je prikazan Isus, a sa svake strane su po dva evanđelista; desno od Isusa predstavljen je sv. Marko, pa potom sv. Matija, a lijevo od Isusa sv. Luka, a potom sv. Ivan. Reljefe je modelirao bečki kipar Franz Erler, a u kamenu klesao, kao i svu ornamentiku, Ivan Novotny.

U drugom traveju južnog bočnog broda Crkve, ispod prozora, nalazi se krst sa razapetim Isusom. Desno od raspeća prikazana je Bogorodica, a lijevo sv. Ivan. Raspeće je izrađeno od bijelog mermera s jedva primjetnom sivkastom nervaturom. Njegovo podnožje je oblikovano kao klecalo. Raspeće je nastalo vjerovatno krajem XIX vijeka a izradio ga je nepoznati autor. Ono je dar školskih drugova nadbiskupa Stadlera.

Na istočnom zidu nalazi se nadgrobna ploča nadbiskupa Stadlera. Izvedena je od bijelog mermera. Izradio ju je Marin Studin (1895.-1960.). Nadbiskup je prikazan en face, kao na njegovom portretu u salonu Nadbiskupije. Zaogrnut je cappa magnum i s humeralom od hermelina; desnu ruku podigao je na blagoslov, a lijevom pridržava pektoral. U jednostavni i ravni okvir ploče (230x100 cm) uklesan je natpis: HONORI ET MEMORIAE DRIS IOSEPHI STADLER ARCHIEPISCOPI ET METROPOLITAE VRHBOSNENSIS PRIMI CUIUS NOMEN PERRENIUS QUAM MONUMENTUM.

U podnožju je zapisano:

ILLE ERAT LUCERNA ARDENS ET LUCENS, kao i potpis umjetnika: M. STUDIN 1932.

Ispred ploče u podu Crkve nalazi se grobnica nadbiskupa Stadlera (umro 1918. godine). U istu grobnicu položen je i njegov nasljednik, nadbiskup Marko Alaupović.

Na dovratniku na istočnom zidu postavljena je ploča u spomen 50. godišnjice postojanja Vrhbosanske nadbiskupije i obnove Katedrale. Na dva pozlaćena reljefa,

rad medaljera Ive Kerdića (1881.-1953.), na lijevoj ploči prikazana je Katedrala, a na desnoj portreti Stadlera i Šarića. Posvetni natpis ispod medaljona nije datiran, no budući da se u njemu spominje pedesetogodišnji jubilej Nadbiskupije, može se pretpostaviti da je ploča postavljena 1932. godine (*Basler, 1989., 33-34.*).

ZIDNO SLIKARSTVO

Izrada zidnih slika bila je najvjerovatnije dogovorena 1886. godine sa Alexandrom Maximilijanom Seitzom⁹ (1811.-1888.). On je došao nakratko u Sarajevo da bi se upoznao sa prostorom, osvjetljenjem i mogućim položajem slika u Crkvi. Kada se vratio u Rim, obavijestio je nadbiskupa Stadlera da je bolestan, ali da, ipak, radi na kartonima – predlošcima za slike¹⁰ - «Propovijed na Maslinovoj gori» i «Mojsije prima zakon». Ove slike rađene su u stilu tzv. nazarenskog slikarstva¹¹. Kada je ponovo došao u Rim 1887. godine, biskup Stadler je predložio da slike uradi Alexandrov sin Ludovic¹². Međutim, do kraja ih je izveo Alberto de Rohden (*Mutapčić, 1999., 141*). Osim ove dvije slike, De Rohden je izradio slike «Krunisanje Bogorodice», «Uznesenje Kristovo», kao i "Kristos u Getsemanu" i "Marija Magdalena". Međutim, Basler smatra da je, ipak, Alexander Seitz uradio «Propovijed na Maslinovoj gori» i «Mojsije prima zakon» na osnovu uspoređivanja sa istim scenama u đakovačkoj katedrali (*Basler, 1989., 39.*).

Slika «Propovijed na Maslinovoj gori» smještena je na južni zid apside. Polukružnog je završetka, prikazuje Isusa u stojećem položaju u sredini scene, okrenutog u lijevu stranu sa ispruženim rukama. Ispred njega je narod, a iza njegovih leđa stoje apostoli Ivan, Petar i Jakov, te Andrija, Bogorodica i još jedan sveti starac. Jedan čovjek je predstavljen kako je pao na zemlju, a drugi, u daljini, kako donosi bolesnog sina da ga Isus izliječi. Na sličan način, ali u obrnutoj postavi, prikazan je ovaj isti prizor i u Đakovu (*Basler, 1989., 39.*).

Slika «Mojsije prima zakon» smještena je na sjeverni zid apside. Slika je polukružnog završetka. Podno brda u prednjem planu predstavljen je Aron sa još jednim čovjekom; lijevom rukom prekrpio je lice, a desnom se oslanja na zemlju. Desno u daljini nazire se logor Izraelaca u pustinji, i to u času kada se klanjaju zlatnom teletu. U centralnom dijelu slike prikazan je Bog otac kako Mojsiju pruža ploče sa zapovijedima. Scenu upotpunjuje mnoštvo anđela.

⁹ Njemački slikar (München, 1811. – Rim, 15.4.1888.). Studirao je u Münchenu kod P. Corneliusa i H. M. Hessa. Od 1833. godine živio je u Rimu. Tu se priključio njemačkoj grupi slikara nazarenaca. Po kartonima F. Overbecka izveo je freske u vili Torlonia u Castel Gandolfu. U Rimu je izradio oltarne slike za Crkvu Trinità dei Monti. Kad je J. J. Strossmayer boravio u Rimu i tražio slikare koji će izvesti freske u đakovačkoj katedrali, došao je 1869. godine u kontakt sa A. Aeitzom. Primivši narudžbu on je izveo kartone i po njima 13 fresaka koje je ostvario u Đakovu, u periodu od 1873. do 1875. godine (*Batušić, 1966., 192.*).

¹⁰ Koristio je kartone za slike koje je već ranije napravio za đakovačku katedralu.

¹¹ Nazarenci – religiozno umjetničko bratstvo koje su pod imenom Lukasbund 1809. godine osnovali slikari Friedrich Overbeck, Franz Pförr i dr. U početku je naziv nazarenci imao podrugljivo značenje. Oko 1910. godine oni dolaze u Rim, gdje se u Samostanu sv. Izidora oko njih okupljaju i drugi njemački slikari, među kojima Peter Cornelius, Joseph Anton Koch, Carl Philipp Fohr, Julius Schorr, Joseph Fühich i Philipp Veit. Želja nazarenaca je bila da umjetnost vrate na "pravi put" i da je obnove u religioznom duhu. Uzore su našli u Rafaelovim radovima, u umjetnicima rane renesanse i u A. Düreru. Sebi su dali zadatak da obnove tehniku freske i stvaranja velikih monumentalnih kompozicionih cjelina. Usmjereni su prvenstveno u linearne vrijednosti crteža, a kolorit im je blijed i neizražajan. Danas ih ocjenjuju kao prve preteče romantizma, posebno njemačkog (*Medaković, 1964., 536.*).

¹² Seitz Ludowig (Ludovic), njemački slikar (Rim, 2.4. 1884. – Albano, 2. 9. 1908.), sin i učenik Alexandra Maximiliana. Radio je pod utjecajem F. Overbecka i P. Corneliusa. U kasnijoj fazi više se oslanja na A. Dürera. Godine 1887. postaje nadzornik, a 1894. upravitelj papinske zbirke slika u Vatikanu. Zajedno sa ocem dolazi u Đakovo i od 1873. godine izvodi 20 fresaka u Katedrali u Đakovu. Za isusovačku crkvu u Sarajevu izveo je slike sa likovima crkvenih otaca (*Batušić, 1966., 192.*).

U apsidi nad lukovima prolaza za sakristiju i riznicu bila su izvedena dva motiva u tehnici chiaroscuro¹³: iznad vrata sakristije prikazan je Kristos u Getsemanu i ruka koja mu pruža kalež, a podalje leže usnuli apostoli. Nad suprotnim vratima vidi se Marija Magdalena kao isposnica u pećini, a lijevo od nje su simboli pustinjaštva: lubanja i krst¹⁴.

Na južnom zidu Crkve predstavljeno je "Krunisanje Bogorodice". Slika je lučnog završetka i u kompozicijskom pogledu može se podijeliti u dvije zone. U gornjoj zoni na oblacima sjede sv. Otac i Sin. Između njih kleči Marija okrenuta u lijevu stranu, prema *Isusu*, koji drži krunu poviše njene glave. U vrh luka predstavljen je Sv. Duh u obliku goluba raširenih krila. U donjoj zoni na zemlji kleče seljak i seljanka s djetetom odjeveni u narodnu nošnju, tzv. nošnja alaturka. Lijevo od seljaka stoji sv. Franjo Asiški, a desno sv. Dominik. U daljini se vidi pejzaž Sarajeva, gledan sa Vratnika.

Na sjevernom zidu prikazano je *Uznesenje Spasiteljevo*. Slika je lučnog završetka i u kompozicijskom pogledu može se podijeliti u dvije zone. U gornjoj zoni predstavljen je *Isus* pred otvorenim grobom kako lebdi na oblaku. Pogled mu je usmjeren prema nebu. Desnom rukom blagosilja, a u lijevoj drži bijelu zastavu sa velikim crvenim krstom. U donjoj zoni predstavljen je anđeo kako sjedi na kamenu pokraj groba sa ognjenim mačem u ruci. Nasuprot njemu predstavljena su dva prestrašena rimska vojnika u živom pokretu.

U nadzidima glavne lađe Crkve, u osam kružnica, naslikani su likovi «Crkvenih otaca». Slike su rađene tehnikom ulja na platnu u tehnici chiaroscuro. Njihov promjer iznosi oko 130 cm. One su radovi Ludovica Seitza.

Na južnoj strani u pravcu Z→I prikazani su sljedeći sveti oci zapadne crkve:

1. sv. Grgur,
2. sv. Ambrozije,
3. sv. Augustin,
4. sv. Jeronim.

Na zapadnoj strani u pravcu Z→I prikazani su sljedeći sveti oci istočne crkve:

1. sv. Bazilije,
2. sv. Grgur Nazijanski,
3. sv. Atanasije,
4. sv. *Ivan* Zlatousti (*Basler, 1989., 41.*).

Upravo su ove slike najvredniji inventar sarajevske katedrale. Njihovi donatori su bili dr. Juraj Posilović, senjski biskup, Wilhelm vitez Sauerwald, viši činovnik Zemaljske vlade, Alexander Poninski, poljski knez, Salom Salom, građanin Sarajeva, Pius barun Lazarini, okružni predstojnik, i Pajo Miler, mitrovački opat.

Oslikavanje zidnih ploha ornamentima izveo je Splitsanin Josip *Voltolini*¹⁵ (od 1838. do 1892. godine), a pomagao mu je sugrađanin Ivan Betizz. Voltolinijevo oslikavanje Katedrale izvedeno je prema Strossmayerovim sugestijama, a bilo je inspirirano Crkvom San Francesco u Asizu, kao i Katedralom na Sieni. Oslikavanje oltara izvedeno je tako što je svod bio plave boje po kome su posute zlatne zvijezde. Rebra su ukrašavana bordurom lišća i cvijeća sa ubačenim manjim zlatnim površinama. Lukovi oko prozora i polustubovi centralne lađe bojeni su u dvije boje – zagasito crvenoj i žutoj. Slobodni prostori pored prozora u gornjoj zoni bili su

¹³ Primjena igre prelijeva svjetlosti i sjene.

¹⁴ Slike rađene u tehnici chiaroscuro rađene su po kartonima Friedricha Overbecka (*Basler, 1989., 39.*).

¹⁵ Voltolini je pohađao školu za ukrasno slikarstvo u Veneciji i Beču. Potom je radio zidne dekoracije u mnogim zgradama po Italiji i Dalmaciji, kao što je, naprimjer, Kazalište u Splitu. U Beču je stekao reputaciju oslikavajući Rotundu na Prateru 1873. godine. Tu ga je zapazio Strossmayer, pa ga je već sljedeće godine doveo u Đakovo, gdje je radio sve do 1882. godine (*Basler, 1989., 43-44.*).

ukrašeni motivima lišća, a u donjoj naizmjenično nizovima žute i crvene boje. Na plohama ispod prozora bili su naslikani «zastori», tj. ornament koji oponaša dezenirane tkanine obješene o karike. Svodovi glavne i sporedne lađe bili su obojeni u plavom tonu, pa potom omeđeni bordurama. Na kapitelima stubova tekao je niz akantovog lišća u zlatnoj boji¹⁶.

Ovo oslikavanje je 1932. godine zamijenjeno novim koje je izveo Kammerer. Tom prilikom on je zidove iznad lukova ukrasio likovima stiliziranih anđela raširenih krila ispod kojih je tekla vrpca sa tekstom iz Sv. pisma. Dio zida pored lukova bio je ukrašen simbolima na žutoj osnovi. Oslikavanje glavne lađe bilo je bogato protkano zlatom. Podlučja u bočnim lađama bila su oslikana u modro-zelena-zlatnom tonu. Profili su istaknuti bojom i zlatom. Svodovi bočnih lađa bili su obojeni bojama glavne lađe. Njihovi zidovi su bili obojeni svijetložuto-zelenom bojom. Njihov gornji dio bio je slabije oslikan da bi se što jače istakli prozori, čije su udubine bile uokvirene žutom trakom. Kapiteli glavnih stubova bogato su islikani i pozlaćeni. Polustubovi na kojima počivaju rebra svodova bili su razdijeljeni vodoravno u modrom, zelenom i zlatnom tonu sa zelenim viticama na žutom temelju (*Basler, 1989., 51-53.*).

Međutim, prilikom obnove Katedrale od 1987. do 1988. godine sve slike, izuzev Lodovichovih ulja na platnu, zamijenjene su njihovim kopijama¹⁷ koje je izveo Ante Martinović u tehnici ulja na platnu¹⁸. Kammererova dekoracija Katedrale je uklonjena, strop Crkve je obojen u svjetliju plavu boju, a zidovi Crkve, kao i stubovi u bijelu. Dekoracija je ostala na dijelovima kapitela, a lukovi i pilastri obojeni su bež bojom.

OSTALI PREDMETI (drvorezbarski radovi, sat, zvona, orgulje)

Drvorezbarske radove u Crkvi izveo je Ivan Novotny prema Vancaševim nacrtima.

Između lađe i svetišta nalazi se ograda od kovanog željeza, izvedena prema Vancaševom nacrtu, kao dar bečkog dvorskog bravara Antona Biroa. Prije nego što je postavljena u sarajevskoj katedrali ograda je bila izložena na Jubilarnoj zanatskoj izložbi u Beču. Biro je, također, izradio ogradu na stubištu propovjedaonice, kao i okove na glavnim vratima i onima na sakristiji.

Predmete od pozlaćene bronz, svijećnjake, kandila pred oltarima i konzole za svijeće na zidovima, izradila je, prema Vancaševim nacrtima, firma Hanusch & Dziedzinski u Beču.

Sat na tornjevima je isporučio Josef Manhardt iz Münchena.

Emporu za pjevače i orgulje Vancaš je postavio na galeriji Crkve, između tornjeva. Ormar za orgulje je rađen, također prema Vancaševim nacrtima, u stolarskoj radionici Mihalja Pregrada u Sarajevu, a reljefnu rezbariju je izveo Ivan Novotny. Sviraonik i svirale su djelo radionice »M. Heferera udova i sin« iz Zagreba. Godine 1886. orgulje su bile izložene u Budimpešti, gdje su bile i nagrađene. Sredstva za nabavku orgulja prikupila je supruga zemaljskog poglavara Ivana baruna Appela. Organ je rađen u stilu XIX vijeka i prilagođen je ekonomskim prilikama u Sarajevu. Fonička dispozicija odgovara klasicističkom tipu, kakav je bio tada uobičajen u južnim regijama srednje Evrope. Težište zvuka je na prvom manualu i

¹⁶ Ovaj motiv je sačuvan do danas jer je rađen uljanim bojama.

¹⁷ Zabilježeno je da je Kammerer «očistio i obnovio» Rohdenove freske, ali nije ništa precizno rečeno o tome (*Basler, 1998., 51.*).

¹⁸ Martinović je snimio na papiru svih šest slika u prirodnoj veličini, te ih reproducirao prema starim fotografijama i uzimanjem uzoraka boja prema ostacima boja na zidovima u sarajevskoj katedrali, kao i u katedrali u Đakovu (*Basler, 1989., 41.*).

pedalu, a drugi manual namijenjen je za pratnju i ne može zadovoljiti samostalnu polifonu igru. Dakle, orgulje imaju dva manuala sa 22 registra, 8 kolektivnih pedala, te mašinu za crescendo i decrescendo. Veliki mijeh je smješten u posebnoj prostoriji zapadnog tornja. Prilikom obnove orgulja 1989. godine taj dio je potpuno preinačen (Basler, 1989., 59.).

U tornjevima Katedrale je šest zvona. Zvona su dar slovenskih vjernika. Sredstva za njihovu nabavku prikupljao je ljubljanski knez, biskup Pogačar. Budući da je on umro prije nego što je ostvario svoju nakanu, obavezu je preuzeo biskup Jakob Missia. Zvona su lijevana u radionici Samasse u Ljubljani. Njihove karakteristike su sljedeće:

- B – Zvono Presvetog Srca Isusovog – 2.578 kg,
- G – Zvono sv. Petra i Pavla – 534 kg,
- D – Zvono Blažene Djevice Marije – 1.225 kg,
- A – Zvono sv. Ćirila i Metodija – 397 kg,
- F – Zvono sv. Josipa – 850 kg,
- B – Zvono sv. Ilije – 3.185 kg.

Zvona su dopremljena u Sarajevo i pred Katedralom posvećena 20. juna 1887. godine, pa su nakon toga podignuta u tornjeve, i to veliko u zapadni, a ostala u istočni toranj. Njihovi glasovi tvore harmoniju B-dur, G-mol i D-mol. Međutim, ova zvona su uništena tokom Prvog svjetskog rata, pa su dvadesetih godina nabavljena nova u istoj radionici i iste težine. Tom prilikom papa Pio XI darovao je veliko zvono.

Ubrzo potom, 6. augusta, postavljen je prvi krst na zapadnom tornju. Bio je od kovanog željeza, izrađen prema nacrtu Josipa Vancaša u kovačnici sarajevskog obrtnika A. Liesea. Kugla ispod krsta bila je izvedena od bakrenog lima u radionici W. Jeana. Pozlatu krstova u Beču izveo je F. Wodwaska, a pozlatu kugli izveo je majstor Avdija Hajdinović u Sarajevu. Malo kasnije podignut je krst i na istočni toranj (Basler, 1989., 59.).

Nad ulaznim portalom u Crkvu podignuta je skulptura Srca Isusovog, dar preduzetnika Schwarza. Skulptura je izrađena u Beču od margaretskog kamena. Izradio ju je bečki skulptor A. Hausmann.

Podno ove skulpture, u timpanonu, urađen je reljefni prikaz Svete Trojice. Reljef je rađen prema nacrtima A. M. Seitzza. Modelirao ga je Dragan Morale, skulptor zagrebačke katedrale, a u kamenu ga je izveo Ivan Novotny.

U prizemlju jugoistočnog tornja smješten je baptisterij, a u sjeveroistočnom tornju su stepenice za ulazak na galeriju i prilaz zvonima. U luku iznad tih vrata zapisan je hronogram u kamenu:

ZA PAPE LEONA XIII, ZA CARA I KRALJA FRANJE JOSIPA I., ZA MINISTRA BENJ. PL. KALLAYA, ZA POGLAVICE ZEMLJE IV. BARUNA APPELA, ZA NADBISKUPA Dra STADLERA, BJE OVA CRKVA SAGRAĐENA PO ARHITEKTU JOS. PL. VANCAŠUU, DNE 14. RUJNA 1889. POSVEĆENA. b (Basler, 1989., 47.).

U baptisteriju se nalaze edikula i baptismalni fons, izvedeni od bijelog mramora. Ovi objekti su najvjerojatnije izvedeni prema Vancaševom nacrtu. Visoki gotički zabat edikule nose dva stubića od crvenog mermera, a na vrhu je skulptura sv. Ivana Krstitelja.

U sakristiji se nalazi manji ukrašeni portal, ali bogato profiliran. U njegovom timpanonu u reljefu prikazana je Pieta sa dva anđela. Nacrte je izradio A. M. Seitz, modelirao Morak, a u kamenu isklesao Novotny.

3. Dosadašnja zakonska zaštita

Rješenjem Gradskog zavoda za zaštitu i uređenje spomenika kulture u Sarajevu br. AB-824/75 od 30. decembra 1975. godine arhitektonsko-urbanistička cjelina Trga fra Grge Martića zajedno sa objektima oko Trga, uključujući i Katedralu, proglašena je spomenikom kulture i upisana u Registar nepokretnih spomenika kulture Gradskog zavoda.

Pod nazivom Katedrala i rednim brojem 504 dobro se nalazi na Privremenoj listi Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine.

4. Istraživački i konzervatorsko-restauratorski radovi

Prilikom priprema za proslavu 50. godišnjice obnove crkvene uprave u Bosni i Hercegovini (1932.) Katedrala je obnovljena. Tom prilikom skinut je crijep, pa položene azbestne pločice sive boje. Također su očišćeni vanjski zidovi lakim pritesavanjem površine kamena, a u unutrašnjosti su ponovno obojeni zidovi i djelimično očišćene freske. Prema izvještajima o tim zahvatima, može se zaključiti da je Voltolinijevo zidno ornamentalno slikarstvo, nakon pedesetak godina postojanja, najvećim dijelom potamnijelo. To je pomalo čudna činjenica ako se ima u vidu da je oslikavanje zidova 1888./89. godine izveo isti čovjek koji je nekoliko godina ranije tako uspješno oslikao đakovačku katedralu.

Na trajnost boje veliki utjecaj je imala (i ima) građa zidova izvedenih od tvrdog kamena i ožbukanih jednostavnom smjesom maltera. Katedrala u Đakovu bila je sagrađena od opeka vezanih vapnom, što mnogo znači za održavanje zidnog slikarstva. Takvi zidovi »dišu«, a to se za građevine od kamena, kao što je sarajevska katedrala, ne može reći. Kondenzacija vlage na hladnim kamenim zidovima u prostoru koji nije bio zagrijavan, a možda i nedovoljno provjetran, dovela je do oksidacije boja, koje su za pedesetak godina potpuno potamnjele. U izvještajima o radu Voltolinija i Betizze u sarajevskoj katedrali spominje se rad »al fresco«, ali se prilikom obnove 1987. godine na takva mjesta nije naišlo izuzev, dakako, Seitz-Rohdenovih slika.

U periodu od 1985. do 1989. godine uslijedili su novi konzervatorsko-restauratorski radovi na obnovi Katedrale.

Naime, tom obnovom bilo je potrebno da se ne naruši spomenički integritet objekta, dakle, da se sačuva i autentičnost Vancaševog djela. Katedrala je bila njegovo prvo djelo, pa je to bio i razlog više da se sa maksimalnim oprezom pristupi takvom zahvatu.

Krov je obnovljen 1985. godine tako što su azbestne pločice zamijenjene bakrenim limom. Pločice iste vrste nisu se više mogle nabaviti, pa je zato prihvaćen bakreni lim, što je tehnološki solidnije iako, možda, manje pogodno za održavanje drvene konstrukcije kojoj je potrebna izvjesna ventilacija: u krovu su, zbog toga, napravljeni otvori za cirkulaciju zraka. Prije polaganja lima, međutim, bilo je potrebno zamijeniti veliki broj istruhljivih dijelova greda i dasaka. Krstovi na tornjevima su očišćeni pa premazani zlatnom bojom, ali im nisu vraćeni dijelovi koji su u međuvremenu otpali. Umjesto drvenih žaluzina, na krovnim oknima montirane su aluminijske mreže, eloksirane s plastičnom masom. Metalni tornjić »sanctus«, ranije izveden od pocinčanog lima, zamijenjen je bakrenim istog oblika. Isto tako, svi ukrasni elementi na krovu obnovljeni su tačno prema starom modelu. Poslove je izvela zanatska zadruha iz Kreševa. Rekonstrukcija poda i montaža centralnog grijanja izvedene su 1986. godine.

Tom prilikom uklonjene su pločice da bi se mogao nivelirati pod koji se u nekim dijelovima prostora slegao i do 20 centimetara. U desnoj lađi iskopana je nova biskupska grobnica i pokrivena pločom od crvenog granita.

Sloj pijeska, debljine 5 cm, posebno je nabijen vibratorom, pa je preko njega prostrta PVC folija; položena je armatura i postavljen sloj betona debeo 10 cm. Preko toga stavljena je hidroizolacija sa bitumenom i dvije varene trake od izofleksa debljine 4 cm. Preko izolacija postavljeni su specijalna PVC folija, armaturna mreža i plastične cijevi za grijanje, a preko svega je izliven beton debljine od 4 do 5 cm, da bi preko toga onda bile vraćene keramičke pločice tačno prema staroj Vancaševoj shemi. Svetište, sakristija i riznica su popločani kamenom od kojeg su izrađene i stepenice za prilaz iz lađe. Za podstanicu centralnog grijanja u sakristiji je pregrađena posebna prostorija, a na prvom katu smještena su dva kotla snage više od 100 kW.

Zidovi su zaštićeni od vlaženja tako što su na visini od 15 cm iznad poda izbušene rupe koje su zalivene specijalnom tekućinom za zaštitu od kapilarnog širenja vlage. Donji dio zidova, pri podu, do visine od 40 cm obložen je kamenim pločama. Elektroinstalacije su obnovljene 1987. godine, a tom prilikom je izmijenjen sistem osvjetljavanja prostora. Uprava Katedrale se nije odlučila za tip lusteru, pa je uvedeno čisto tehničko osvjetljenje, nevezano za povijesni stil građevine. Rasvjetna tijela su industrijske serijske proizvodnje. To su halogeni reflektori snage 250, 400 i 1.000 wata, postavljeni jednim dijelom na stropu, a nekoliko njih je spuštено kablovima oko 3 metra niže od stropa.

Po završenim elektroinstalaterskim radovima zidovi su obojeni »fasadeksom« u svijetlim, uglavnom toplim tonovima. Time je, možda, učinjen tehnološki korak naprijed, a učinjene su i druge pogodnosti tako što je uvedeno centralno grijanje i postavljeni snažni ventilatori u srednjoj lađi. Na mjestu fresaka postavljene su slike na platnu, kopije nekadašnjih fresaka, tako da je omogućeno cirkuliranje zraka između njih i zida. Godine 1988. vitraji su temeljito popravljani, što je bilo povjereno radionici »Staklo« iz Zagreba. Njihova ukupna površina iznosi 110 m². Sa vanjske strane postavljeni su dodatni prozori od neprobojnog laminiranog stakla, uloženog u aluminijske okvire. Tako su ne samo fizički zaštićeni originalni vitraji nego je postignuta i znatna termička izolacija, što uveliko pridonosi boljem zagrijavanju prostora.

Iste godine (1988.) je temeljito dotjerana fasada. Vanjsko lice zidova, prema sistemu pjeskarenja, očišćeno je od naslaga smoga, tako da je površina ponovno dobila prvobitnu boju toploga okera. Popunjene su oštećene spojnice. Dijelovi arhitekture od pješčara su štokovani, a razorene partije dopunjene malterom u boji koja odgovara prirodnom kamenu. Na vrhu zabata ponovno je postavljen kameni krst, mnogo jednostavniji od prijašnjeg.

Kameni irigatori koji su prihvatili padavine između zabata i tornjeva nadomješteni su metalnim olucima. Sve zidne površine, nakon čišćenja, dva puta su premazane zaštitnom smjesom »cromosil«. Orgulje su restaurirane tokom dvije godine, 1988. i 1989. Tom obnovom zadržan je njihov prvobitni fonički status, dakle, stari sviraonik, ormar i svirale. Instrumenti su modernizirani tako što je rekonstruiran sistem opskrbe velikog mijeha u zapadnom zvoniku, gdje je montiran manji mijeh uz regulator na električni pogon, a umjesto postojećeg ventilatora ugrađen je novi specijalni, gotovo nečujni električni ventilator sa uređajem za priključak i automatsko punjenje regulatora, kao i zaštitna prigušna kutija za ventilator i motor. Demontirani su sviraonik i 51 kositrena svirala iz prospekta. Sve je temeljito obnovljeno u radionici Hefererova nasljednika Ivana Faulenda. Neke svirale u međuvremenu bile su oštećene, njihovi vrhovi zgnječeni a stijene ulupane. Sve to je dovedeno u prvobitno stanje.

5. Sadašnje stanje dobra

Prilikom uvida u stanje objekta na terenu u januaru 2005. godine konstatirano je da se objekt nalazi u dobrom stanju, da se dobro održava i da je u funkciji.

III - ZAKLJUČAK

Primjenjujući Kriterije za donošenje odluke o proglašenju dobra nacionalnim spomenikom ("Službeni glasnik BiH" br.33/02 i 15/03), Komisija je donijela odluku kao u dispozitivu. Odluka je zasnovana na sljedećim kriterijima:

Vremensko određenje

(dobra nastala od prahistorije do kraja XX vijeka)

Historijska vrijednost

(veza građevine, cjeline ili područja sa historijskom ličnošću ili značajnim događajem u historiji)

Umjetnička i estetska vrijednost

- i. Kvalitet obrade,
- ii. Kvalitet materijala,
- iii. Proporcije,
- iv. Kompozicija,
- v. Vrijednost detalja,
- vi. Vrijednost konstrukcije.

Čitljivost (dokumentarna, naučna, obrazovna vrijednost)

- i. Materijalno svjedočanstvo o manje poznatim historijskim razdobljima,
- ii. Svjedočanstvo o historijskim mijenama,
- iii. Djelo značajnog umjetnika ili graditelja,
- iv. Svjedočanstvo o određenom tipu, stilu ili regionalnom maniru,
- v. Svjedočanstvo o tipičnom načinu života u određenom razdoblju.

Simbolička vrijednost

- i. Ontološka vrijednost,
- ii. Sakralna vrijednost,
- iii. Tradicionalna vrijednost,
- iv. Vezanost za rituale ili obrede,
- v. Značaj za identitet skupine ljudi.

Ambijentalna vrijednost

- i. Odnos oblika prema ostalim dijelovima cjeline,
- ii. Značenje u strukturi i slici grada,
- iii. Objekt ili skupina objekata je dio cjeline ili područja.

Izvornost

- i. Oblik i dizajn,
- ii. Materijal i sadržaj,
- iii. Namjena i upotreba,
- iv. Tradicija i tehnike,
- v. Položaj i smještaj u prostoru,
- vi. Duh i osjećanja,
- vii. Drugi unutrašnji i vanjski činioci.

Jedinstvenost i reprezentativnost

- i. Jedinstven ili rijedak primjerak određenog tipa ili stila,
- ii. Vrhunsko umjetničko ili arhitektonsko djelo,
- iii. Djelo vrhunskog umjetnika ili graditelja.

Cjelovitost (cjeline, područja, zbirke)

- i. Fizička cjelovitost (kompaktnost),
- ii. Homogenost,
- iii. Zaokruženost (kompletnost),
- iv. Nenarušenost stanja.

Sastavni dio ove odluke su:

- kopija katastarskog plana,
- posjedovni list,
- fotodokumentacija,
- grafički prilozi.

Korištena literatura

U toku vođenja postupka proglašenja Katedrale (Katedrala-Crkva Srca Isusova) u Sarajevu nacionalnim spomenikom BiH korištena je sljedeća literatura:

1966.	Medaković, Dejan, Nazarenci, Enciklopedija likovnih umjetnosti 3, Zagreb, MCMLXIV, 536.
1967.	Batušić, Slavko, <i>Seitz Alexander Maximilian</i> , Enciklopedija likovnih umjetnosti 4, Zagreb, MCMLXVI, 192.
1968.	Batušić, Slavko, <i>Seitz Ludvig (Ludovico)</i> , Enciklopedija likovnih umjetnosti 4, Zagreb, MCMLXVI, 192.
1989.	Basler, Đuro, <i>Katedrala u Sarajevu</i> , Nadbiskupski ordinarijat Vrhbosanski, Sarajevo, 1989.
1989.	Božić, Jela, <i>Arhitekt Josip pl. Vancaš, Značaj i doprinos arhitekturi Sarajeva u periodu austrougarske uprave (doktorska disertacija)</i> , Univerzitet u Sarajevu, Arhitektonski fakultet u Sarajevu, Sarajevo.
1997.	Mutapčić, Snježana, <i>Polu milenija zidnog slikarstva Sarajeva</i> , Prilozi historiji Sarajeva, Sarajevo, 1997., 457-467.
1999.	Snježana Mutapčić, <i>Sarajevske crkve kroz povijest umjetnosti</i> , Hrvatska misao 11-12, "Matica hrvatska", Sarajevo, 1999., 135-151.

Nosilac istraživanja i izrade Prijedloga odluke:

*Emir Softić, diplomirani inženjer arhitekture,
saradnik za spomenike graditeljskog naslijeđa
u Komisiji za očuvanje nacionalnih spomenika*

Učesnik u istraživanju i izradi Prijedloga odluke

(autor dijela o pokretnom naslijeđu):

*Slobodanka Lalić, profesor geografije i etnologije,
saradnik za pokretno naslijeđe u Komisiji za očuvanje nacionalnih spomenika*